

Vildan ÖZİŞÇİ

Dicle Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi,
Arap Dili ve Belagati,
Dicle University
Faculty of Theology,
Arabic Language and Rhetoric,
vildanoz.639@gmail.com

**MODERN DÖNEM ARAP
EDEBİYATINDA MEHCER
EDEBİYATI***

MAHJAR LITERATURE IN MODERN
PERIOD ARABIC LITERATURE

ARTICLE INFORMATION **MAKALE BİLGİSİ**

Research Article | **Article Type** **Makale Türü** | Araştırma Makalesi

24.11.2023 | **Date Received** **Geliş Tarihi** | 24.11.2023

23.04.2025 | **Date Accepted** **Kabul Tarihi** | 23.04.2025

Ethical Statement | Ethical rules were followed during the preparation of this study

Etik Beyanı | Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur

Yes - Turnitin - intihal.net | **Plagiarism Checks**

Benzerlik Taraması | Yapıldı - Turnitin - intihal.net

No conflict of interest declared | **Conflicts of Interest**

Çıkar Çatışması | Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

No funds, grants, or other support was received | **Funding**

Finansman | Fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

  **CC BY NC 4.0** | **License**

Lisans | **CC BY NC 4.0** 

Author Contributions | The authors contributed equally to the work.

Yazar Katkıları | Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur.

Ethics Committee Approval | The study subject does not require ethics committee permission.

Etik Kurul Onayı | Çalışma konusu etik kurul iznini gerektirmemektedir.

MODERN DÖNEM ARAP EDEBİYATINDA MEHCER EDEBİYATI

ÖZET

1854-1920 yılları arasında Osmanlı vatandaşı iken; Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistinli çok sayıda Arap, çeşitli nedenlerden dolayı ülkelerini terk ederek Amerika Kıtası'na/Yeni Dünya'ya göç etmiştir. Gittikleri yerlerde kendi kültür birlikteliklerini gerçekleştirmek üzere bir araya gelen göçmenler, dernekleşerek güçlü bir yazım etkinliği içerisinde yeni bir edebiyat ortaya çıkarmışlardır. Göçmen yazar ve şairlerin ürettikleri çalışmalarla ortaya çıkan yeni edebiyat, göç edilen yer anlamında "Edebu'l-Mehcer (Göç Edebiyatı)" olarak adlandırılmıştır. Bu bildirinin amacı, söz konusu göç edebiyatının doğuşunu hazırlayan unsurların incelenmesi, göç edebiyatıyla ortaya çıkan ekollerin ve bu ekollerin öncü şair ve yazarlarının tanınmasını sağlamaktır. Çalışmanın sonunda göçleri tetikleyen unsurların arkasında yatan temel problemin insanın *değer ve özgürlük arayışı olduğu kanaatine ulaşılmıştır*. Nihayetinde Mehcer edebiyatçılarının merkezinde, "bireysel özgürlüğünü kazanmış, sosyal ve psikolojik açıdan anlaşılıp, değer görmek isteyen insan" yer almaktadır. Bundan yola çıkan Mehcer edebiyatçıları genel olarak ortak bir mesaj vermiş ve insanın mutluluğunu hedeflemişlerdir. Özelden ise farklı üslûplara başvurmuş ayrı kollardan edebiyat faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Modern Arap Edebiyatı, Mehcer Edebiyatı, Mehcer Edebiyatı Ekol ve Temsilcileri.

MAHJAR LITERATURE IN MODERN PERIOD ARABIC LITERATURE

ABSTRACT

Many Arabs from Syria, Lebanon, Jordan, Palestine left their countries for various reasons and immigrated to the American Continent/New World while they were Ottoman citizens between 1854 and 1920. Immigrants who came together to carry out their out their cultural unity in the places they went to formed an association and constructed a new literature within a vigorous writing activity. The new literature that emerged with the works produced by immigrant writers and poets was named "Edebu'l-Mehcer (Migration or Diaspora Literature)", meaning the place of migration. This paper aims to examine the factors that led to the birth of migration literature and to recognize the schools that emerged with migration literature and the leading poets and writers of these schools. At the end of the study, it was concluded that the main problem behind the factors that trigger migration is people's search for value and freedom. Ultimately, there is "a person who has gained his freedom and wants to be understood and valued socially and psychologically" at the center of Mehcer writers. Based on this, the Mehcer writers gave a common message in general and aimed for human happiness. They resorted to different styles and continued their literary activities from separate branches in private.

Keywords: Modern Arabic Literature, Mahjar Literature, The Schools and Reperesentatives of Mahjar Literature.

1. GİRİŞ

On dokuzuncu yüzyılda Osmanlı idaresinde bulunan Arap bölgelerinden Kuzey ve Güney Amerika'ya çok sayıda göç yaşanmıştır (Ürün, 2018, s. 117). Göçlerden önce başta Lübnan ve Suriye olmak üzere; Ürdün, Filistin ve Irak gibi bölge ülkelerinde siyasî ve ekonomik sıkıntıların artması idarî bakımdan yönetimi zayıflatmıştır. Bu nedenle bölgede yabancı misyonerlerin faaliyetlerini yürütebildikleri açık bir ortam oluşmuştur. Bölge halkı, misyonerlerin kışkırtıcı *Yeni Dünya*'ya göç etme propagandalarına maruz kalmıştır (Günaydın, 2019, s. 134). Nihayetinde bu propagandalar işe yaramış ve ilki 1854, ikincisi 1860 yılında Kuzey Amerika'ya iki göç yaşanmıştır. 1874 yılında ise Güney Amerika'ya birden fazla göç meydana gelmiştir. Amerika'da 1920 yılında çıkarılan "Göçmen Yasası", göçlerin yönünü tamamen Güney Amerika'ya çevirmiştir (Yazıcı, 2002, s. 42.)

Yaşanan göçlere mezhep ayrılıklarından kaynaklanan iç savaşlar ve ekonomik sıkıntılar neden gösterilmektedir (Na'ûrî, 1998, s. 474). Her iki sebep de barış ve refah vaatlerinin inandırıcı olmasını kolaylaştırmıştır. Savaş ve kargaşanın yol açtığı sıkıntılı ortamdan; ferah, özgür ve mutlu bir hayata adım atmak için yola çıkan göçmenler, gittikleri coğrafyalarda Arap olmanın veya başka kültürlere karşı yabancı kalmanın güçlüğüyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Yaşamın sıkıntılı ve yorucu tüm hallerini bir de gittikleri ülkelerde bizzat deneyimleyen Arap göçmenler, bir araya gelerek bir kültür birlikteliği oluşturmayı denemişlerdir. Doğrusu bu durumu bir çeşit yabancılaşma ve gurbette olmanın verdiği ağır duygunun bastırılması ile mevcut ortamla etkileşim halinde kalma çabası olarak değerlendirmek de mümkündür (Doğru, 1998, s. 9-12).

Göç eden ailelerin çoğu bir gün geri dönmeyi planlayarak yola çıkmıştır. Ayrıca gittikleri ülkelerde uzun bir süre mülkiyet talebinde bulunmadıkları gibi kalıcı olarak yerleşme hesapları da yapmadıkları anlaşılmaktadır. (Yazıcı, 2002, s. 42). Brezilya'da sıkıntılı bir yaşam sürdüren Reşîd Selim el-Hûrî, arkadaşlarının el birliğiyle kendisine ev alma isteğini reddetmiş (Na'ûrî, 1998, s. 474), gerekçesini de "Kanaat bana yeter. Zenginlik ise beni hiç ilgilendirmiyor. Ben ülkemde bir kabir istiyorum, gurbette saray değil" sözleriyle açıklamıştır (Yazıcı, 1998, s. 171). Gittikleri yerlerde umduklarını bulamayan göçmenler bir süre sonra kültürünü yaşama, yaşatma, kendilerini ifade etme ve kabul ettirme ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu amaçla sosyal dernekler kurulmuş, okullar yapılmış ve yazılı yayın faaliyetlerine geçilmiştir. Arapça veya yerleşik halk dilinde yayınlar hazırlanmıştır. Başlangıçta sosyal amaçlarla kurulan dernekler sayesinde Kuzey Amerika'da "*Rabitatu'l-Kalemiyye*", Güney Amerika'da ise "*el-'Usbetu'l-Endelusiyye*" gibi çok sayıda edebî ekol ortaya çıkmıştır (Doğru, 1998, s.11-13). Böylece modern dönemde göçmen yaşantısının bir sonucu olarak, "Mehcer Edebiyatı (Edebu'l-Mehcer)" denilen yeni bir edebî hareket gelişmiştir. Mehcer edebiyatı denildiğinde Cibrân Halîl Cibrân, Mihâîl Nuayme, Emîn er-Reyhanî ve Reşîd Selîm el-Hûrî akla gelen ilk isimlerdir (Gemi, 2018, s. 443).

2. MEHCER EDEBİYATININ DOĞUŞU

Arapça bir kelime olan mehcer, sözlükte "göç edilen yer" anlamına gelmektedir (Muhtar Ömer, 2008, s. 2325). Bu anlamıyla mehcer, Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'den göç eden Arapların Amerika kıtasında yerleştikleri çeşitli yerleri ifade etmek için yapılmış bir adlandırmadır. Daha sonra bu kelime, göçmen Araplar arasında Amerika kıtasında bir "Arap kimliğini sürdürebilme gayreti" neticesinde ortaya çıkan edebî sanatları temsil etmek için kullanılmıştır. Arap göçmen yazar ve şairlerin geliştirdikleri bu yeni edebiyat akımı, "Mehcer Edebiyatı (Edebu'l-Mehcer)" olarak tanınmıştır (Yazıcı, 2003, s. 207-209).

Bütün dünyada siyasî ve ekonomik dengelerin değiştiği on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti için oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Devlet, yapı olarak çok uluslu bir coğrafyaya olduğu için dışarıdan yapılan müdahaleler devletin ulusal bütünlüğünü tehdit etmiştir. Osmanlı hükümeti bir yandan ekonomik krizlerle yüzleşirken, diğer taraftan dinî ve siyasî dengeleri sağlayacak ıstıhlara başvurmuştur (Doğru, 1998, s. 2-4). Ne yazık ki yapılan tüm durumu kurtarma gayretleri dağılma sürecini yavaşlatmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu başarısız girişimlerden sonra bölgede misyonerlik faaliyetleri baş göstermiştir. Başta Lübnan olmak üzere Suriye, Ürdün ve Filistin'deki Hıristiyan Araplar, misyonerler tarafından yönlendirilmişlerdir. Özellikle Lübnan'da Amerikan (1866) ve Saint Joseph (1879) üniversitelerinin kurulmasıyla Batı'nın çekici dünyası varlığını hissettirmeye başlamıştır (Yazıcı, 2002, s. 42-43). Bölgede diğer devletlerle kıyaslandığında Amerika'nın, eğitim kurumlarının açılmasında önde olduğu gibi iyi eğitim almış sınıf üzerinde daha etkili bir role sahip olduğundan bahsedilebilir. Aynı zamanda bu durum, Amerikan eğitim kurumlarının göçleri teşvik etmekte etkin bir rol oynadığına da işaret etmektedir. (Doğru, 1998, s. 137). Yine de bu etken göçler belli bir sınıfla sınırlı kalmasını gerektirdiğinden göçleri tetikleyen daha genel bir neden/nedneler üzerinde durulmalıdır. Nihayetinde bölge halkı arasında göçlerin yayılarak devam etmesi, Batı'ya göçleri tetikleyen en önemli unsurun bölgenin etnik ve jeopolitik yapısıyla ilgili olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır (Şimşek, 2011, s. 38-39).

Huzursuzluğa neden olan olumsuz ekonomik koşulların oluşturduğu belirsizlik, halkı yeni bir mekân arayışına sürüklemiştir. Çünkü dünyada yaşanan ekonomik kriz Suriye ve Lübnan'da ipek üretimi ve dokuma sanayisine zarar vermiştir (Günaydın, 2019, s. 136). Tütün, demir döküm ve balıkçılık gibi sektörler de üretimi durdurmanın eşiğine getirince yeni iş alanı arayışları kaçınılmaz olmuştur (Yazıcı, 2002, s. 43). İlk göçün 1854 yılında Kuzey Amerika'ya yapıldığı tahmin edilmektedir. İkincisi 1860 yılında yine Kuzey Amerika'ya yapılan göçten yirmi yıl sonra Güney Amerika'ya ve tekrar Kuzey Amerika'ya birçok göçler yaşanmıştır. Kıtadaki Arap nüfusun hızla artması 1920 yılında Amerika'da çıkarılan Göçmen Yasası'yla önlenmeye çalışılmıştır. Bu yasa göçleri durdurmamış sadece göçün yönünü Güney Amerika'ya çevirmiştir (Yazıcı, 2002, s. 59-60).

Kıtaya yerleşen halk önce ticaretle uğraşmıştır. Ekonomik ve siyasî bakımdan biraz rahatlayınca sanat ve edebiyat faaliyetlerine başlamışlardır. Göçmenlerin edebî faaliyetlerinde gazete ve dergi yayınları önemli bir yere sahiptir. Aslında Mehcer edebiyatının oluşumunu sağlayan ilk etkinlik alanı bu yayınlardır. O günün şartlarında bile Mehcer yazar ve şairlerinin girişimleriyle başlayan yazım faaliyetleri çerçevesinde sadece gazete ve dergi yayını sayısının iki yüz elliye bulduğundan bahsedilmektedir. Bu süreçte başta New York'ta *Kevkebu Emrika* (1892), *el-Asr* (1894), *el-Eyyâm* (1897), *el-Hudâ* (1898), *Mir'atu'l-Ğarb* (1899), *es-Sâih* (1912), *es-Semîr* (1929) gibi dergi ve gazete yayınları öne çıkarken, Brezilya'da *el-Feyhâ* (1895), *er-Rakîb* (1897), *el-Menâzır* (1899), *el-Uşbe* (1933), *el-Menâhil*, *el-Endelus* adlı gazeteler yeni edebiyatın doğuşuna öncülük etmişlerdir (Yazıcı, 2002, s. 107).

Bu yayınlarla beraber, Rivâk'ul- Ma'arrî (Ma'arrî Grubu), er-Râbitatu's-Sûriye (Suriye Grubu), er-Râbitatu'l-Kalemîyye (Kalem Grubu), el-'Usbetu'l-Endelusîyye (Endülüs Grubu), Râbitatu Minerva (Minerva Grubu), er-Râbitatu'l-Edebîyye (Edebiyat Grubu), Câmî'atu'l-Kalem (Kalem Birliği) gibi edebî dernekler kurulmuştur (Na'ûrî, 1998, s. 18).

Biraz sosyal hayatın gerektirdiği şartlar biraz da yayıncılık etkinliği çerçevesinde, Rivâk'ul-Ma'arrî (Ma'arrî Grubu), er-Râbitatu's-Sûriye (Suriye Grubu) (Yazıcı, 2002, s. 107), Cem'atu Minîrevâ (Minerva Grubu) (Dayf, 1971, s. 137), er-Râbitatu'l-Kalemîyye (Kalem Grubu), el-

'Usbetu'l-Endelusiyye (Endülüs Grubu), er-Râbitatu'l-Edebiyye (Edebiyat Grubu), Câmi'atu'l-Kalem (Kalem Birliği) adlı edebî dernekler kurulmuştur (Na'ûrî, 1998, s. 22-27, 46- 50). Derneklerin en genel ve ortak özelliği, eskiden kurtulup, Batı edebiyatını yakalamaya çalışan yeni ve modern bir Arap edebiyatı geliştirmek olmuştur (Yazıcı, 2002, s. 108-114).

3. MEHCER EDEBİYATININ DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN SEBEPLER

On dokuzuncu yüzyılda Doğu'dan Batı'ya doğru yaşanan göçler, sosyal, siyasî, dinî ve ekonomik pek çok nedene dayandırılabilir. Özellikle Suriye ve Lübnan'da bu dört unsurdan kaynaklanan nedenler bir araya gelmiş ve göçleri hızlandırmıştır.

3.1. Sosyal ve Ekonomik Sebepler

On dokuzuncu yüzyıl bütün dünya için baş döndüren değişimlerin yaşandığı bir zaman dilimidir. Sanayileşen devletler bir yandan yeni kaynak arayışlarına girmiş diğer yandan pazarlarını sınırlarının ötesine taşımışlardır. Bunu başaramayan devletler sosyal ve ekonomik krizlerle boğuşmuştur. Ne yazık ki Osmanlı Devleti de krizlerle boğuşan devletler arasında yer almıştır (Ortaylı, 2006, s. 222). Çok uluslu devletin ulusal bütünlüğünü politik yollarla bozamayan rakip devletler, amaçlarını ticarî ve kültürel alanlarda gerçekleştirme yarışına girmişlerdir. Rusya, Fransa, İngiltere ve Amerika devamlı devletin içişlerine müdahale ederek ya kriz ortamı oluşturmuş veyahut mevcut krizlerden çıkar elde etme yarışına girmişlerdir. Göçlerden önce Lübnan ve Suriye'de yaşanan zorluklarda bunların etkisini fark etmek mümkündür (Ortaylı, 2006 s. 219).

İç karışıklıkların yanı sıra ticaretteki dengesiz rekabetler de halkın yaşamını zorlaştırmıştır. Sanayileşmenin ekonomik dengeleri değiştiren etkili örneklerinden biri de ipek üretimi ve ihracatıdır. Yirminci yüzyılın başında Çin ve Hindistan'dan sonra en fazla ipek ihracatı yapan iki ülke Lübnan ve Suriye'dir (Atav, Namırtı, 2011, s. 113-114). Japonya suni ipek üretimini geliştirerek, maliyeti düşük ve daha ucuz bir ürün piyasaya sunana kadar da bu böyle devam etmiştir. Japonya'nın suni ipek ihracatına başlaması ekonomik değerlerin yer değiştirmesine neden olmuştur. Suni ipek daha ucuz olduğundan üretimi doğal ve pahalı olan ipeğin ihracatını düşürmüştür. İhracat yapamayan ipek imalathaneleri kapanmaya başlayınca yerli halk yeni iş sahalarına yönelmiştir. Bunu fırsata dönüştüren misyonerler, halka yönelik *Yeni Dünya'ya* göç etmeye propagandalarını arttırmışlardır (Şimşek, 2011, s.39). Bir diğer ekonomik sebep yaşanan doğal afetlerdir. Ziraat ürünlerine musallat olan zararlı haşerat çiftçilerin zarar edip işsiz kalmasına sebep olmuştur. İşsizlik sosyal hayatı olumsuz etkilemiş ve çaresiz bırakmıştır. Çaresizlikten gelen yeni ekonomik kaynak arayışları misyonerlerin "*zengin ve özgür Amerika*" propagandalarıyla birleştiğinde insanlar göç etmeye başlamışlardır (Günaydın, 2019, s. 138). Toplumun içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartları değerlendiren bazı kesimler, Ortadoğu'da yaşanan göçlerin bir çeşit fakirlikten kaçış öyküsü olduğunu söylemektedirler (Na'ûrî, 1998, s. 17).

Fakirlikten kaçış göçlerin nedenlerinden biri olabilir. Fakat bir sıralama yapılırsa nedenler arasında en son sırada yer alır. Çünkü göç edenlerin başında eğitim seviyesi ve gelir düzeyi yüksek aileler daha çoktur. Göçlerin asıl nedeni önü alınamayan mezhep çatışmaları ve siyasî istikrarın eksik olmasıdır.

3.2. Dinî ve Siyasî Sebepler

Lübnan ve Suriye gibi Ortadoğu ülkeleri her zaman çok kültürlü ve çok uluslu bir nüfusa sahip olmuştur. Buralarda genelde Hristiyanlar ve Müslümanlar, özelde de birbirinden farklı mezhepler bir arada yaşamışlardır. Sadece Lübnan'da Marûnîler, Katolik Rumlar, Ortodoks,

Protestan ve Dürziler gibi pek çok farklı mezhebin varlığından söz edilebilir. Bu kadar farklılığın bulunduğu bölgede çoğu zaman mezhep kavgaları önlenememiş ve bu nedenle ağır kayıplar verilmiştir (Lutskîy, 2016 s. 121). Örneğin 1860 yılında meydana gelen Marûnî-Dürzî çatışması Lübnan'da büyük bir ayaklanmaya sebep olmuştur. Yaşanan iç savaşta birçok insan hayatını kaybetmiş, Lübnan'la sınırlı kalmayan çatışmalar Suriye'ye de sıçramıştır. Savaşın etkisiyle bölgeden Amerika'ya yapılan göçler daha da hızlanmıştır (Yazıcı, 2002, s. 46-47).

Osmanlı hükümeti bölgedeki gerginliklere, muhtemel çatışma durumlarına karşı tedbir almıştır. Yine de bazı yöneticilerin sert tutumları, katı uygulamaları bölgede olumsuz tepkilere yol açmış ve bir göçe daha zemin hazırlamıştır (Na'ûrî, 1998, s.39). Bu nedenle devlet bölgedeki yerel idarî sistemlerini sık aralıklarla değiştirmiştir. Osmanlı Devleti son dönemlerinde Müslüman olmayan vatandaşlarını Müslüman olan vatandaşlarıyla eşit konuma yükseltecek bazı düzenlemelere başvurmuştur. Islahat Fermanı'nın ilanı (1856), Kanun-i Esasi'nin çıkarılması (1878) ve II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi (1908), bu amaçlar da gözetilerek hazırlanan yeni düzenlemelerdir. Ancak bu düzenlemelerden en çok Müslüman olmayanlar rahatsız olmuştur. En büyük tepki zorunlu askerliğin Müslüman olmayanları da kapsamına gösterilmiştir (Yazıcı, 2002, s. 45). Askerlik yapmak istemeyenler doğal olarak göç etmeyi seçmişlerdir.

Arap dünyasında yaşanan göçler belirli aralıklarla sık sık meydana gelmiştir. Mevcut yaşam koşullarının kötüye gitmesi bölgede göç hareketliliğine neden olmuştur. Göçlerin birincil sebepleri sosyal ve dinî kaynaklıdır. Genel olarak bu sebeplerden bazılarını aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Birinci göçü gerçekleştirenlerin geride kalan yakınlarına gittikleri yerlerden övgüyle bahsetmesi,
- Turizm acentelerinin turist çekmek için oldukça cazip teklifler sunması,
- Amerika'dan gelip bolca para harcayan turistlerin ülkelerini zengin göstermesi,
- Amerika Kıtası'nı övgüyle anlatan misyonerlerin etkisi,
- Lübnan'da açılan Amerika fuarlarının etkisi,
- Bölgedeki araziler üzerinde Kilisenin tekelleşmesi ve din adamlarının halk üzerinde kurduğu otoriteden kurtulma isteği,
- Bozulan idarî birimlerde yaygınlaşan rüşvet (Yazıcı, 2002, s. 52).

İkincil derecede göçe sebebiyet veren unsurlar da siyasî ve ekonomik kaynaklı ortaya çıkan sebeplerdir:

- 1877 ve 1878 yıllarında Filistin, Suriye ve Lübnan'a yönelik Brezilya İmparatoru II. Pedro'nun bir dizi gezi düzenlemesi ve bölge insanlarını Brezilya'ya davet etmesi,
- Yurt dışında açılan Philadelphia (1876), Columbia (1893) fuarlarına katılan Arapların ülkelerine kâr etmiş ve memnun bir şekilde dönmüş olmaları.
- Mısır'da meydana gelen Ahmed 'Arâbî Paşa (ö. 1911) ayaklanması ve bundan dolayı çok sayıda insanın Mısır'dan kaçması,
- Anarşinin artmasıyla birlikte bölgedeki güvenli ortamın yitirilmesi,
- Öğrenim görmüş gençlerin istihdam edilememesi,

- Yabancılarla evlenmeye yönelik taleplerin artması,
- Dışarda iş bulabilme ve servet edinme olanaklarının sunulması (Yazıcı, 2002, s. 52-53).

4. MEHCER EDEBİYATI EKOL VE TEMSİLCİLERİ

Arapça bir kelime olan mehcer, sözlükte “göç edilen yer” anlamına gelmektedir (Muhtar Ömer, Ülkelerindeki zor şartlardan dolayı Kuzey ve Güney Amerika’ya göç eden Araplar arasında aydın, kültürlü, iyi eğitim almış ve üretken bir hayal gücüne sahip bir grup genç de bulunmaktaydı. Bu gençler bir takım edebi-kültürel faaliyetler etrafında bir araya gelerek yeni edebi ekollerin ortaya çıkmasında ön ayak olmuşlardır (Na’ûrî, 1998, s. 18).

4.1. Rivâk’ul-Ma’arrî (Ma’arrî Grubu)

Kuruluşu: 1900’de Brezilya’nın Sao Paulo şehrinde, Lübnanlı bazı gençler Na’ûm Lebekî’nin önderliğinde bir araya gelerek “Rivâk’ul-Ma’arrî” derneğini kurmuştur. Dernek tarafından çeşitli toplantılar düzenlenerek dönemin genç şairleri buluşturulmuştur. Kayser Ma’lûf’un “Tizkâru’l-Muhâcir/Göçmen Hatırası” adlı eserinin yayımlanması ise derneğin en önemli etkinliği sayılmıştır. *Tizkâru’l-Muhâcir* aynı zamanda Amerika’da Arapça olarak yayınlanan ilk eserdir. O dönemin genç şairleri olan Ahmet Şevki (ö.1932), Hâfız İbrahim (ö.1932) ve Halîl Mutrân (ö.1949)’ın düşünceleri grubun genç üyelerinin de ilham kaynağı olmuştur. Osmanlı Hükümeti’nin II. Meşrutiyet’i ilan etmesinden (1908) hemen sonra derneğin kurucu üyesi olan Na’ûm Lebekî Lübnan’a dönmüştür. Lebekî’nin dönüşüyle birlikte Rivâku’l-Ma’arrî’nin etkinlikleri önce yavaşlamış sonra da tamamen durmuştur (Yazıcı, 2002, s. 108-109).

Temsilcileri: Na’ûm Lebekî, Halîl Kesîb, Yûsuf Nâsif ed-Dâhîr, Fâris Necm, Vedit’ Farah Ma’lûf, Stephan Ğalbûni ve Kayser Ma’lûf (Yazıcı, 2002, s. 109).

4.2. er-Râbitatu’s-Sûriye (Suriye Grubu)

Kuruluşu: Rivâku’l- Ma’arrî sâhnedden çekilerek yerini er-Râbitatu’s-Sûriyye adlı edebî derneğe bırakmış oldu. Birinci Dünya Savaşı’nın yaşandığı günlerde dernek, Brezilya Arap gençliği üzerinde önemli etkiler oluşturmuştur. Dernekle aynı adı taşıyan bir de gazete yayın hayatına başlamıştır. Başında Şefik Ammâd’ın bulunduğu gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Halîl Se’âde (ö.1934) yürütmüştür (Yazıcı, 2002, s. 109).

Temsilcileri: Şefik Ammâd, Halîl Se’âde (Yazıcı, 2002, s. 109).

4.3. er-Râbitatu’l-Kalemiyye (Kalem Grubu)

Kuruluşu: 20 Nisan 1920’de Lübnanlı ve Suriyeli bazı gençler New York’ta bir araya gelerek Arap edebiyatında yeni bir hareketin ilk adımlarını atmış oldular. Bu hareket, Arap edebiyatında düşünce ve anlatım açısından kendine özgü bir karaktere sahip ilk sistemli edebî ekolün ortaya çıkışıdır (Na’ûrî, 1998, s. 22). Grup üyeleri önce düşünce birlikteliğini sağlamak üzere bir toplantı düzenlemiştir. Ardından bir hafta geçmeden Cibrân Halîl Cibrân’ın önderliğinde, Mîhâil Nu’ayme, Nesîb Arîda, Reşîd Eyyûb, Abdulmesîh Haddâd (Fâhûrî, 1986, s. 223), Nedret Haddâd ve William Catzeflis yeni bir edebî hareketin ilk adımlarını atmış ve er-Râbitatu’l-Kalemiyye/Kalem Grubu derneğini kurmuşlardır. Başlangıçta sekiz kişi olan gruba daha sonra İliyyâ Ebû Mâdi ve Vedit’ Bâhût da katılmıştır (Dakkâk, 2023, s.688).

Kuzey Amerika’da ortaya çıkan bu yeni edebî hareketin kurucuları aslında Mehcer edebiyatının doğuşunu hazırlayan ilk temsilcileridir. Kalem Grubu’na üye olacak kişilerin, edebî zevklerinin, ruhsal yapılarının birbirine yakın olması gerekli görülmüş ancak yeteneklerinin ve

anlatımlarının farklı olmasının da bir mahzuru olmadığı belirtilmiştir. Ekolün liderliğini Cibrân Halîl Cibrân ('Abbûd, 2014, s.341), danışmanlığını Mîhâîl Nu'ayme ve malî işlerini ise Abdulmesîh Haddâd üstlenmiştir (Yazıcı, 2002, s. 109).

Kuzey Amerika'da yaşadığı halde Kalem Grubu'nun dışında kalmayı tercih eden edebiyatçılar da olmuştur. Arap edebiyatının güçlü kalemleri olarak tanınmış olan Emin er-Reyhânî ve Mes'ud Semâha gruba katılmamıştır (Eşter, 1998, s. 9725). Dernek kurulduğunda Avrupa'da yaşamakta olan Emin er-Reyhânî grubun bazı üyelerinin davetine rağmen Kalem Grubu'na katılmamıştır (Şahin, 2005, s. 21). Daha sonra Amerika'ya yerleştiğinde de gruba katılmamıştır (Yazıcı, 2002, s. 110). er-Reyhânî Kalem Grubu üyelerinden farklı bir biçimde siyasî bir duruşu olan, siyasî yazılarıyla öne çıkmış bir yazardır. Siyasetçilerle vakit geçiren bir yazar olarak muhtemelen Cibrân Halîl Cibrân'la aynı görüşleri paylaşmadığı için gruba katılmamıştır ('Abbûd, 2014, s. 341).

Kalem Grubu'nun kuruluş amaçları, "Arap Dili ve Edebiyatına canlılık kazandırmak, Arap ve edebiyatı alanındaki edebî ürünleri bir araya getirmek, klâsik Arap edebiyatı ile var olan bağları tamamen koparmak, Arap edebiyatında yenilikler ortaya koymak, Arap edebiyatını taklitten kurtarmak, Arap edebiyatını bugünün ihtiyaçlarına yanıt verebilecek duruma getirebilmek ve belki de en önemlisi toplumsal özgürlük için çalışmak" (Yazıcı, 2002, s. 111) olarak belirlenmiştir.

Toplumcu tutumları nedeniyle başta cehalet ve yoksulluk olmak üzere insanların mutluluğunu tehdit eden her türlü soruna karşı koruyucu çözümler üretmenin peşinde olmuşlardır. Onların aşırı toplumcu tutumları bir yandan sermaye sahipleri ve işverenlere karşı kin ve nefret duygularını kışkırtan öte yandan yoksul işçilere sempatiye dönüşen bir sosyalizm çağrısının eşğine getirmiştir. Entelektüel tefekkür ufku şiirsel hayal gücüyle karşı karşıya nihayetinde toplum için topluma isyan eden bir hal almıştır. Bu nedenle şiirlerinde bir yandan karamsarlık bir yandan iyimserliğin yönlendirdiği bir bakış açısı hakimdir ('Abduddâyim, 1993, s. 460).

Genel anlamda bu ekolün ortaya koyduğu edebî anlayış, bütün üyeler adına Mîhâîl Nu'ayme'nin kaleme aldığı düşüncelerinden tespit edilebilir:

"Kâğıt üzerinde mürekkeple yazılan her şey edebiyat değildir. Ayrıca makale ve şiir yazan herkes de edebiyatçı değildir. Edebiyat, gıdasını yaşamın toprağından, ışığından ve havasından alan şeydir. Bizim edebiyatçı diye yücelttiğimiz kimse, hassas, dikkatli, yaşamın dalgalanmalarına ve değişimlerine karşı uzak görüşlü ve yaşamın kendisinde meydana getirdiği psikolojik değişimleri net bir şekilde belirtebilen insandır..." ('Azîzhânî, 2023; Yazıcı, 2002, s. 111).

Grup üyelerinin seslerini duyurmak ve daha fazla insana ulaşmak için önce *el-Funûn* gazetesi çıkarılmıştır. Klasik kasidenin cenazesi olarak görülen, Mîhâîl Nu'ayme'nin "*en-Nehru'l-Mutecemmid/ Buz Nehri*" adlı kasidesi de Arapça olarak ilk defa *el-Funûn*'da yayınlamıştır (Hamidov, 2013, s. 44). Gazetenin yayını devamlı olmayınca üyelerden Abdulmesîh Haddâd yeni bir gazete çıkarmaya başlamış ve *es-Sâih* adlı bu yeni gazete grubun ilk yayın organı olarak tanıtılmıştır. Gazetenin Amerika'dan Arap dünyasına önemli mesajlar taşıdığı ve birçok yazarı etkisi altına aldığı belirtilmektedir (Yazıcı, 2002, s. 112). Kalem Grubu'nun kendi dergisi ise ancak 1921 yılında çıkarılmıştır. Bundan böyle dernek üyelerinin bütün makale ve şiirleri bu dergide yayımlanmıştır. Dergi 1931 yılına kadar yayım faaliyetlerini sürdürebilmiştir. Kalem Grubu, Cibrân Halîl Cibrân'ın ölümü ve Mîhâîl Nu'ayme'nin Lübanan'a dönüşü ile dağılmıştır ('Abbûd, 2014, s. 341).

Temsilcileri: Cibrân Halîl Cibrân, Mîhâîl Nu'ayme, Nedret Haddâd, İliyyâ Ebû Mâdi, Nesîb Arîda, Reşîd Eyyûb (Eşter, 1998, s. 9722).

4.4. el-'Usbetu'l- Endelusiyye (Endülüs Grubu)

Kuruluşu: Kalem Grubu'nun dağılışından sadece bir yıl sonra, 1932'te Brezilya'nın Sao Paulo şehrinde ('Atavî, 2009, s. 128) Şukrullâh el-Curr'un girişimleriyle (Yazıcı, 1998, s. 170) Mîşel Ma'lûf'un başkanlığını yaptığı "el-'Usbetu'l-Endelusiyye" adıyla bir dernek kurulmuştur (Na'ûrî, 1998, s. 28).

Endülüs Grubu'nun edebiyat anlayışı Kuzey Amerika'daki Kalem Grubu'na yakın olsa da özellikle eski ve yeni edebiyat konusunda görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Kuzey mehcer grubunun aksine Endülüs Grubu'nun yeninin peşinden giderken eskiden tamamen kopma arzusu olmamıştır. Grup üyeleri son derece muhafazakâr bir tutum sergileyerek, milli olanı korumak istemiştir (el'Atavi, 2009, s. 128). Grubun amacı eski Endülüs edebiyatının güncel bir versiyonunu temsil etmek üzere yeni bir ekol oluşturmaktır. Ortadoğu'yla bağlarını hiç koparmamış ve yayınlarını Araplara ulaşacak şekilde çıkarmaya özen göstermişlerdir. Bu amaç doğrultusunda "eş-Şark", "el-Câliye" ve "el-Endelusu'l-Cedîde" gibi dergiler yayınlayarak Güney Amerika'daki gelişmeleri Arap dünyasına ulaştırmışlardır (Yazıcı, 2003, s. 366).

Mehcer edebiyatçıları üzerinde görülen Batı edebiyatının etkisi en çok Güney Amerika'da hissedilir. Güney mehcer ekolü İspanya halklarına daha yakın olduğundan Endülüs dönemi edebiyatını takip eden İspanyol şairleriyle etkileşim yaşamışlardır (İshakoğlu, 2013, s. 56-64). Güney mehcer edebiyatçıları bir zamanlar Arap Yarımadası'ndan göç ederek Endülüs'ü yurt edinmiş şairlerle duygusal bir bağ kurmuştur (Yazıcı, 2003, s. 366). Kendi yaşadıkları ve eski şairlerin yaşamları arasında empati kurabilmiş, birbirlerine yakınlık duymuş ve düşüncelerini geliştirdikleri edebiyata yansıtmışlardır. Özellikle şiirlerinde aynı üsluba başvurmuş, aynı biçimleri taklit etmişlerdir ('Azîzhânî, 2023).

Grubun kuruluş amacı, "Brezilya'daki Arap edebiyatının edebî seviyesini yükseltmek, Arap edebiyatına emek verenleri desteklemek, edebiyatçıların özgürlüğünü sağlamak ve siyasetten uzak durmak, böylece hem edebiyatı hem edebiyatçıyı her türlü kısıtlama ve engellenmeden korumak, Endülüs Arap edebiyatına yeniden canlılık kazandırmak ve Mehcer edebiyatını Ortadoğu'ya, Ortadoğu'daki Arap edebiyatını da göçmen bölgelerine taşımak, Brezilya'daki bütün Arap edebiyatçıları bir araya getirmek, Endülüs Grubu'na ait bir dergi çıkarmak ve edebî dernekler arasında bir yakınlık kurarak çağa uymayan gelenekleri silmek" olarak belirlenmiştir (Yazıcı, 2002, s. 113-114).

Başlangıçta bu hedefleri benimseyerek bir araya gelen grup üyeleri arasında çok geçmeden fikir ayrılıkları meydana gelmiştir. Bazı üyeler tarafından amacından sapma veya söz konusu gayelere uygun olmayan görüşler beyan edildiği gerekçesiyle grupta bölünmeler yaşanmıştır. İlk İlyas Ferhat gruptan ayrılmıştır. Reşîd Selîm el-Hûrî'nin böyle bir girişimi olmuşsa da grupta kalmaya devam etmiştir. Bütün bu yaşananlardan sonra Ni'met Kâzân ve Tevfîk Kurbân da gruptan ayrılmıştır (Yazıcı, 2002, s. 115).

İlyâs Ferhât gruptan ayrılma gerekçesini şöyle ifade etmektedir, "Endülüs Grubu, ilkeleri din ve siyasete karışmayı yasaklamasına karşın, edebiyat adı altında Arapçılığa savaş açmıştı. Bunun için de hiç üzülmeden gruptan ayrıldım." (Yazıcı, 2002, s. 115).

Güney mehcer edebiyatının büyük şairi sayılan İlyâs Ferhât'ın (Na'ûrî, 1998, s. 31) ardından Tevfîk Kurbân da benzer gerekçelerle gruptan ayrılmıştır. Reşîd Selîm el-Hûrî, gruptan

ayrılırken, el-'Usbe dergisinin kendi vatan anlayışına uygun olmayan yayınlar yapmasını gerekçe göstermiştir (Yazıcı, 2002, s. 115).

Endülüs Grubu'na başkanlık eden Mişel Ma'lûf, bütün grup tarafından paylaşılmayan şu ifadeleri kullanmaktadır, "*Ben edebiyatın ve şiirin her şeyinde yenilikçiliğe çağrı yapıyorum. Adetlerimiz ve geleneklerimiz de buna dâhildir. Sanıyorum bizim başımıza gelenler, dışardan değil, bizim geri kalışımız ve hareketsizliğimizden kaynaklanmaktadır. Kuruntular üzerine kurulu Doğu aklımızı terk etmemizin zamanı gelmiştir artık. Gerçeklere daha yakın yeni bir akıl edinmeliyiz*" (Yazıcı, 2002, s. 116).

Grup önce 1940 yılında Brezilya cumhurbaşkanının emriyle kapatılmıştır. Bu olaydan sonra üyeleri bir araya gelemeyen el-'Usbetu'l-Endelusîyye ancak 1941 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir (Usta, 2020, s. 146).

Temsilcileri: Şukrullâh el-Curr, Şefik el-Ma'lûf, İlyas Ferhat, Reşîd Selîm el-Hûrî (Eşter, 1998, s. 9722), Kayser Selim el-Hûrî, Yûsuf Ğânim, Habîb Mes'ud, Antuan Selîm, İskender Kîbâc, Nasr Sem'ân, Husnî Ğurâb, Riyâz Ma'lûf, Ni'met Kâzân, Akl el-Cûr, Tevfik Kurbân, Tevfik Za'ûn, Sulmâ Za'ûğ (Yazıcı, 2002, s. 114).

Kardeş olan Reşîd Selîm el-Hûrî ve Kayser Selim el-Hûrî'nin farklı yaklaşımları vardı. Bu özelliklerinden dolayı, Reşîd Selîm el-Hûrî "eş-Şâ'iru'l-Karavî", Kayser Selim el-Hûrî "eş-Şâ'iru'l-Medenî" olarak adlandırılmıştır (Mezher, 2023, s. 1-20).

4.5. Cemâ'atu Minîrevâ (Minerva Grubu)

Daha çok Mısırlı edebiyatçılardan oluşan bir edebî ekoldür. Mısır'da kurduğu Apollo Grubu'nun dağılmasının ardından ülkesinden ayrılan Mısırlı edebiyatçı Ahmed Zekî Ebû Şâdî, "*Cemâ'atu Minîrevâ*" adlı bir grup kurmuştur (Dayf, 1971, s. 137). Abdulmesîh Haddâd 1948 yılında New York'ta kurulan grubun faaliyetlerini yürütebilmesi için Ahmed Zekî'ye yardımcı olmuştur. Varlığını uzun süre devam ettirememiş ekolün faaliyetleri Ahmed Zekî Ebû Şâdî'nin ölümüyle sona ermiştir (Yazıcı, 2002, s. 115).

4.6. er-Râbitatu'l-Edebîyye (Edebiyat Grubu)

George Saydah tarafından Arjantin'de 1949 yılında kuruldu (Eşter, 1998, s. 9728). Yaklaşık iki yıllık bir faaliyet süresi vardır. Saydah'ın Lübnan'a geri dönüşüyle kapanmıştır (Yazıcı, 2002, s. 116).

4.7. Câmi'atu'l-kalem (Kalem Birliği)

Kurulduktan sonra varlığını sürdürememiş ekollerden bir tanesi de Câmi'atu'l-Kalem (Kalem Birliği)'dir (Yazıcı, 2002, s. 503). Brezilya'da el-'Usbe Dergisi'nin yayın hayatının sona ermesiyle uzun bir süre dernekleşme düzeyinde bir gazete veya dergi yayını yapılamamıştır. el-'Usbetu'l-Endelusîyye'den kalan boşluğu doldurmak için harekete geçen Miryânâ Da'bul Fâhûrî, "*el-Merâhil*" dergisi etrafında Güney Amerika'da bulunan edebiyatçıları bir araya getirmek istemiştir. Nihayet 2 Temmuz 1964 tarihli *el-Merâhil*'de "*Câmi'atu'l-kalem*" adında yeni bir edebî derneğin kurulduğu haberi Yusuf el-Fâhûrî ve Şâkir ed-Debs'in imzasıyla verilmiştir. Dernek toplantıları ise Miryânâ D. Fâhûrî'nin evinde gerçekleştirilmiştir (Na'ûrî, 1998, s. 47). Grup herhangi bir edebî etkinliğini gerçekleştirilmeden kapanmıştır (Yazıcı, 2002, s. 116).

5. MEHCER EDEBİYATININ MESAJI

Mehcer edebiyatı modern dönemde ortaya çıkmış konusu insan ve özgürlük, ana teması göç, ayrılık, yabancılaşma ve millî duygular olan bir edebî akımdır. Savaşın, ekonomik krizlerin,

sosyal çöküşlerin ve karmaşık dinî grupların arasından sıyrılarak kendine özgü bir yapı oluşturan Mehcer edebiyatının tek endişesi, özgürlük ve insanın mutluluğudur. Dolayısıyla “mutlu ve özgür insan” Mehcer edebiyatının bütün dünyaya sunduğu ortak mesajdır (Yazıcı, 2002, s. 503).

Mehcer edebiyatında psikolojik ve düşünsel bütünlüğün ifadesi Cibrân Halîl Cibrân’da kendisini göstermiştir. Mîhâîl Nu’ayme edebî eleştirinin, Emin er-Reyhânî realist ve ulusal edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur. Mehcer edebiyatçılarının hepsinde aynı ortak mesaja rastlamak mümkündür. O da “güzel insan, güzellik ve iyilik için çalışmak”tır. Göçmen yazar ve şairler, merkezinde insan olan toplumsal mesajlarını Arap diliyle dünyaya vermeyi tercih ettikleri için Mehcer edebiyatının dili Arapça kalmıştır (Yazıcı, 2002, s. 505).

6. SONUÇ

Bu çalışmada Mehcer edebiyatının doğuşuna zemin hazırlayan söz konusu göçlerin nedenleri aranmış ve genel olarak göçlerin, sosyal, ekonomik, dinî ve siyasî kaygılar nedeniyle meydana geldiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan göçlerin sadece bu kaygılardan biri nedeniyle gerçekleşmediği ancak hepsi bir araya geldiklerinde mevcut ortamı yaşanılmaz kıldığı ve bu sebeple de insanların göçleri geçici çözüm olarak görmeye başladıkları anlaşılmıştır. Bu tespitler ışığında, bölge insanını göçe sevk eden temel etkenin bahsi geçen nedenlerin aynı zaman diliminde bir araya gelmiş olmasından ötürü bölgenin yitirdiği “insanın mutluluğu, özgürlüğü ve değeri” olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yitiklerini bulma yolunda ilerleyen göçmenler gerek geçmişte bıraktıkları ve gerekse de Yeni Dünya’da tutundukları yaşama dair duygu ve düşüncelerini yazı ve şiir diliyle ifade etmeyi tercih etmişlerdir. Sonuçta, konusu “değer görmek ve anlaşılma isteyen özgür insan” olan bir edebiyat ortaya çıkarmayı başarmışlardır.

“Göç edilen yer” anlamına gelen “mehcer” sözcüğünden adını alan Mehcer edebiyatı, 1854-1920 yılları arasında Amerika kıtasına göç etmiş Arapların gittikleri yerlerde ürettikleri edebiyatı ifade etmek için kullanılmıştır.

Mehcer edebiyatçıları genel olarak konu ve gaye birliği içinde ortak bir mesajda buluşmalar bile Kuzey ve Güney Amerika’ya yerleşmiş olanlar arasında üslûp ve yaklaşım farklılıkları bulunmaktadır. Kuzey Amerika Mehcer edebiyatçıları eserlerinde insanı konu edinmiş ve insanı psikolojik yönüyle çözümlenmeye çalışmışlardır. Şiir ve yazıdaki biçim hususunda geçmişe ait her şeyden kurtulmak istemişlerdir. Buna uygun bir biçimde Kuzeydeki Mehcer şairleri arasında geleneksel sanatlar terk edilmiş, serbest vezin şiire aktarılmış, nesir ile şiir arasındaki fark kaybedilmiştir. Kuzeydekilerin aksine Güney mehcer edebiyatçıları geleneğe bağlı kalmışlardır. Aradıkları yeniyi Endülüs edebiyatında bulmuş ve aynı şiir heyecanını tekrar yaşatmak istemişlerdir. Böylece süregelen bir şiir anlayışını devam ettirerek geleneğe bağlılıklarını göstermişlerdir.

Kuzey Amerika’da Cibrân Halîl Cibrân ve Mîhâîl Nu’ayme, Avrupa’da Emin er-Reyhânî, Güney Amerika’da Şukrullâh el-Curr, Kayser ve Reşîd Selîm el-Hûrî kardeşler mehcer edebiyatının öne çıkmış isimleridir. Emin er-Reyhânî dışında Mehcer edebiyatçılarına edebî çalışmalarını sunabilecekleri ortamlar oluşturmak konusunda en önemli katkıyı göçmenler tarafından kurulmuş dernekler sağlamıştır. Edebî faaliyetlerin gerçekleştirildiği başlıca dernekler arasında er-Râbitatu’l-Kalemîyye (Kalem Grubu) ve el-‘Usbetu’l-Endelusiyye (Endülüs Grubu) bulunmaktadır.

Dernek faaliyetleri bir yandan Arap göçmen yazarlara edebî etkinlik alanı oluşturmuş diğer yandan göçmen Arapların kültürel birlikteliğini sağlamış ve memleket hasretini bir nebze olsun

gidermiştir. Nihayetinde göçmenlerin hiçbiri buralarda tamamen kalma planları yapmamıştır. Göç edenlerin çoğu hayatlarının son dönemlerinde tekrar yurtlarına dönmüştür. Bazıları ise kalmayı hiç planlamadığı halde geri dönememiştir.

KAYNAKÇA

- 'Abbûd, M. (2014). *Edebu'l-'Arab*. Hindâvî.
- 'Abduddâyim, S. (1993). *Edebu'l-Mehcer*. Dâru'l-Me'arif.
- 'Atavî, M. (2009). *el-Edebu'l-'Arabiyyu'l-hadîs*. Mektebetu'l-Melik Fahd el-Vatanî.
- 'Azîzhânî, M. (2023). *el-Mehcerîyyu ve medârisuhu ve şu'arâuh*. <https://www.diwanalarab.com>. adresinden 13.07.2023 tarihinde alınmıştır.
- Dakkâk, Ö. (2023). *er-Râbitatu'l-Kalemiyye*. (C. 9, ss. 668). *el-Mevsu'atu'l-'Arabiyye*. arab-ency.com, adresinden 10.10.2023 tarihinde alınmıştır.
- Dayf, Ş. (1971). *el-Edebu'l-'Arabiyyi'l-mu'âsir fî Mısr*, Dâru'l-Ma'ârif.
- Doğru, E. (1998). *Mehcer Edebiyatı ve Arap Edebiyatına Etkisi*. (Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi.
- Eşter, A. (1998). *Mehcer, Dâiratu'l-me'ârifî'l-İslamîyye*, (C.31, ss. 9720-9729). Merkezi Şârika li'l-İbdâ'î'l-Fikrî.
- Fahûrî, H. (1986). *el-Câmi' fî tarîhi'l-edebi'l-Arabî: el-Edebu'l-hadîs*, Daru'l-Cil.
- Gemi, A. (2018). *Mehcer Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme*. *Turkish Studies Language/Litarature*, Volume 13/28, 437-451.
- Günaydın, M. (2019). *Osmanlı Döneminde Suriye Havalisinden Amerika'ya Göçler*. *OTAM*, 46 /Güz 2019, 153-166.
- Hamidov, M. (2013). *Mîhâil Nu'ayme'nin Yaşam Öyküsü Lübnan- Rusya- Amerika Üçgeninde*. *İ.Ü. Şarkiyat Mecmuası*. 23/2, 37-53.
- İshakoğlu, Ö. (2013). *Arap Göç Edebiyatı Endülüs Grubu Şairlerinde Vatan Özlemi*. *Şarkiyât Mecmuası*, (23). 56-64.
- Lutskiy, B. (2016). *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. (çev.) Turan Keskin, Yordam Kitap.
- Mezher, A. (2023). *Reşîd Selîm Hurî*, <https://mawhapon.net/ارشيد-سليم-خوري-شاعر-العروبية-الوحدة-وا/> adresinden 30.06.2023 tarihinde alınmıştır.
- Muhtar Ömer, A. (2008). *Mehcer. Mu'cemu'l-lugati'l-'Arabiyye*. (C. 3, ss. 2325) 'Alemlu'l-Kutub.
- Nâ'ûrî, İ. (1988). *Edebu'l-Mehcer*. Dâru'l-Me'arif.
- Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. Alkım Yayınevi.
- Şahin, Ş. (2005). *Emîn er-Reyhânî ve Mehcer Edebiyatındaki Yeri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi.
- Şimşek, S. (2011). *Amerika'daki Arap Göç Edebiyatında Din Anlayışı*. Türkiye Alim Kitapları.
- Usta, İ. (2020). *101 Soruda Arap Dili ve Edebiyatı*. Akdem Yayınları.
- Ürün, A. K. (2018). *Modern Arap Edebiyatı*. Çizgi Yayınları.
- Yazıcı, H. (1998). *Bir Arap Milliyetçisi Reşîd Selîm el-Hûrî, Hayatı ve Şiirleri (1887-1984)*. *Şarkiyât Mecmuası*, (8) 170-171.

Yazıcı, H. (2002). *Göç Edebiyatı*. Kaknüs Yayınları.

Yazıcı, H. (2003). Mehcer Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 28, ss. 207-209). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.